

**Goddelike soewereiniteit en menslike
verantwoordelikheid volgens die
Christelike sintesedenke van ongeveer
die 5e tot 17e eeu -
'n Christelik filosofiese verkenning**

*B.J. van der Walt
Skool vir Filosofie
Potchefstroomkampus
Noordwes-Universiteit
POTCHEFSTROOM
Hannah@intekom.co.za*

Abstract

Divine sovereignty and human responsibility in Christian synthetic thinking from about the 5th to the 17th century; a Christian-philosophical exploration

This study and its follow-up intends to investigate how – after many centuries of debate – the relationship between God’s sovereignty and human responsibility was finally formulated at the Synod of Dordt (1618-1619). The investigation consists of four main sections.

In the introductory part (1) it is first indicated how difficult it may be to understand the Bible on the issue of God’s predestination. Then some general information on recent research on Reformed Orthodoxy is provided. It then explains the historical link between the Synod of Dordt and the Synopsis Purioris Theologiae of 1625, a dogmatic textbook written on request of the Synod by four Reformed professors at the University of Leiden. Lastly, since the Canons of Dordt deals with different issues, but especially pre-

destination (election and reprobation), this study will try to determine its viewpoint on the broader issue of divine sovereignty and human responsibility.

For a better understanding of the crisis at Dordt section 2 firstly gives a short description of the synthetic thought of Reformed Orthodoxy at the time. It can be described as Aristotle-interpretation, as it tried to combine elements of a pre-Christian philosopher with biblical revelation.

The third, main section provides a historical review of the theological viewpoints, as well as their submerged philosophical presuppositions of Augustine, Thomas Aquinas, Calvin, Beza and Ursinus.

In the fourth part a brief summary and perspective for future investigation conclude the essay.

1. Inleiding

As agtergrond is die volgende inleidende opmerkings belangrik: (1) die probleem en die groot implikasies daarvan; (2) die nuwe belangstelling in die tydperk en geesteklimaat waarin die Dordtse Sinode vergader het; (3) die verband tussen Dordt en die Synopsis Purioris Theologiae; (4) die beperking van die ondersoek.

1.1 'n Moeilike, maar aktuele probleem

Ter inleiding word die leser daaraan herinner dat God se voorbeskikking of predestinasie en, samehangend daarmee, die hele kwessie van goddelike soewereiniteit en menslike verantwoordelikheid 'n uiters moeilike probleem is, sodat dit al millennia lank die Christendom besig hou. Terselfdertyd is dit nie 'n abstrakte saak nie. Die antwoorde wat daarop gegee word kan ingrypende praktiese gevolge hê. Dit is dus 'n belangrike saak waarvoor opnuut besin moet word.

Die *kompleksiteit* van die probleem word hier ter inleiding slegs geïllustreer met hoe selfs Bybeltekste op die oog af mekaar kan weerspreek. Anders gestel: Soms lyk dit asof die Skrif alle klem op God se uitverkiesing lê (bv. Rom. 8:28-30; 9:1-29 en Ef. 1:4). In ander gevalle wil dit voorkom of menslike verantwoordelikheid baie belangrik is en God nie vooraf bepaal het wie gered sal word en wie

verlore sal gaan nie (vgl. bv. Eseg. 18:23,32; 33:11; Mat. 11:28 (“Kom na My toe *almal...*”); Mat. 23:37 en Luk. 13:34; Hand. 14:14, Rom. 3:28 ens.)

Die *belangrikheid* van die vraagstuk blyk duidelik uit die teologiese en praktiese implikasies wanneer, byvoorbeeld, ’n deterministiese predestinasieleer (van verkiesing en verwerping) gehuldig word, waarvolgens God volgens ’n ewige dekreet vooraf besluit het wie verkies of verwerp sal word.

Bril & Boonstra se redaksionele opmerkings in Vollenhoven (2000:368-370) is in hierdie opsig waardevol. Dit bied nie alleen talle belangrike bibliografiese verwysings oor die probleem nie, maar wys ook op die implikasies van so ’n deterministiese beskouing. God se wil, raad of besluit word deterministies verstaan (’n Resente voorbeeld in ’n gereformeerde blad is Van der Merwe, 2011:7-8.) Ander voorbeelde van die teologiese implikasies is byvoorbeeld die soendood van Christus. Indien ’n mens voor jou geboorte deur God uitverkies is, kan geredeneer word dat Christus se koms, lyde, dood en opstanding niks aan ons heil toegevoeg het nie (Vollenhoven, 2000:368). Die doop kan dan selfs beskou word as ’n seël van verdoemenis vir die (vooraf) verworpenes. In die prediking moet dan daarvan uitgegaan word dat niks deur God vir sekere mense belowe word nie, omdat sy beloftes alleen vir die uitverkorenes geld – vir verworpenes kan dit alleen die bekendmaking van hul ewige oordeel beteken. Wedergeboorte word dan as iets passiefs beskou (wat al by ’n suigeling sou kon plaasvind) en word verder met bekering vereenselwig (vgl. Vollenhoven, 2000:370).

Die praktiese implikasies vir individuele gelowiges kan net so dramaties wees. Mense begin dan in hulself na tekens van die sekerheid van hulle redding soek. Of hulle verval in lydelikheid en fatalisme, kan dink dat hulle van ewigheid af verdoem is en sterf daarom selfs in vrees. Dit nog afgesien van die stryd, verdeeldheid en skeuring tussen kerklike groeperinge wat dwarsdeur die eeue as gevolg van verskil van mening rondom goddelike soewereiniteit en menslike verantwoordelikheid plaasgevind het.

1.2 Nuwe belangstelling in die Gereformeerde Skolastiese denke – die geesteklimaat van Dordt

Hoewel die skrywer in vorige bydraes reeds die aandag daarop gevestig het dat die gereformeerde en Lutherse teologieë (vanaf ongeveer 1550-1700) as “Skolastiek” getipeer kan word, word ter staving hier kortliks weer na enkele bronne verwys. Die verskillende wêrelddele waarin hulle verskyn het, toon ook die nuwe, globale belangstelling in hierdie periode van die geskiedenis. In baie gevalle word die skolastieke denke selfs voorgehou as ideaal, wat vandag behoort te herleef om nuwe inspirasie vir gereformeerde denkers te bied.

Uit Nederland kan verwys word na die werke van Van Itterzon (1930), Van der Woude (1963, 1964) en Van't Spijker (1990). Uit die werke van Kendall (1979) blyk duidelik die invloed van Beza op Engelse denkers soos William Perkins. Vanuit die VSA word die denke van Amyraut (1596-1664) deur Armstrong (1969) weer uit die vergeetheid opgeroep en Arminius (1560-1609) deur byvoorbeeld Bangs (1958, 1971), Muller (1991) en De Boer (2008), terwyl Ensden al vroeër (1968) 'n belangrike teologiese werk van William Ames of Amesius (1576-1633) in Engels vertaal het. Soos (uit vorige bydraes en ook nog later) sal blyk, lewer Sinnema (vgl. bv. 1975) vanuit Kanada belangrike insigte oor hierdie periode. Oor die Protestantse Skolastiek (Gereformeerde en Lutherse) bestaan daar ook reeds waardevolle bronne. Van die ouere literatuur sluit byvoorbeeld die volgende in: Weber (1907, 1908), Wundt (1939), Petersen (1921) en Moltmann (1957).

Hierdie skolastieke denke het egter reeds 'n herlewing geniet aan die einde van die negentiende eeu by bekende gereformeerde teoloë in Nederland, wat ook groot invloed in Suid-Afrika gehad het en nog steeds het. H. Bavinck sorg byvoorbeeld dat die *Synopsis Purioris Theologiae* (van 1625) weer in 1881 uitgegee word. A. Kuyper sorg vir die herpublikasie van die werke van F. Junius (1545-1602) en G. Voetius (1589-1676) in respektiewelik 1882 en 1891. Soos reeds genoem, wil sommige gereformeerdes deesdae dus weer vir inspirasie na die gereformeerde ortodoksie terugkeer.

Kok (1998:75, 91, 105, 109, 110) word egter nie moeg om daaraan te herinner nie dat die skolastieke denke (of belangrike fasette daarvan), wat vandag nog in die gereformeerde teologie aanwesig is, baie gevaarlik is, omdat enige sintese met heidense elemente die woord van God van sy volle krag beroof en die teenwoordigheid van Christene in die wêreld tot 'n sogenaamde geestelike terrein beperk:

We need to work this scholastic mentality out of the Christian fabric of life. If we don't, then inevitably humanistic secularists will grow stronger and stronger and more and more intolerant, until – God forbid – the christian voice will no longer be heard in our land (Kok, 1998:110).

Kok verwerp uitdruklik 'n terugkeer na enige vorm van “Christelike” sintesedenke of “stagnant scholastic traditionalism” (p. 124). Die oplossing is volgens hom nie reëstinasie nie, maar reformasie – ook die bedoeling van hierdie bydrae.

1.3 Van die “Synopsis” terug na Dordt

In drie vorige artikels in hierdie tydskrif (vgl. Van der Walt, 2011a, 2011b, 2011c) is reeds breedvoerig op die filosofiese grondslae van die teologie van die *Synopsis Purioris Theologiae* (SPT) ingegaan. Hierdie teologiese handboek is in opdrag van die Sinode van Dordt opgestel. (Twee van sy skrywers, nl. Polyander en Walaëus was ook by hierdie sinode teenwoordig.)

Die sinode het uitdruklik verklaar dat dit net die Skrif en nie die teologie wou laat spreek nie. Die *Dordtse Leerreëls* (DL) wou dus 'n *konfessionele* en nie 'n *teologiese* werk wees nie. Die groot vraag is egter of die Skolastieke teologie nie tog maar 'n rol in die populêre formulering van die DL gespeel het nie. Nog 'n moeiliker, dieperliggende vraag is dan wat se soort filosofie die grondslag van so 'n teologie gevorm het. Augustinus, byvoorbeeld, het Plato gebruik om die kerkleer uiteen te sit. Thomas van Aquino gebruik veral Aristoteles in sy teologie. Calvyn leun soms sterk aan teen Plato. Geen teologie kan dus – ook al word dit ontken – sonder wysgerige vertrekpunte wees nie. Die enigste keuse is of hierdie beïnvloeding bewustelik gebeur of – soos meestal die geval is – onbewus plaasvind.

Hierdie artikel wil vanaf die SPT (1625) terugbeweeg na die DL (1619) om vas te stel of en in hoe 'n mate daar ooreenkomste tussen hulle filosofiese grondslae bestaan het.

1.4 Beperking

Net soos wat die Westminster Assembly (1643-1649) en die daaruit voortspruitende *Westminster Confession* belangrik is vir die Engelse Puriteinse Kerke, is die Sinode van Dordt en veral die DL (as een van die drie belydenisskrifte) belangrik vir die wêreldwye gereformeerde denke. Hier word egter slegs gefokus op een sentrale probleem daarin, naamlik hoe die verhouding tussen God en die mens daarin beskou is. Dit word verder primêr vanuit 'n filosofiese hoek beskou. In hierdie verband is die leer van God se verkiesing en verwerping belangrik. Aangesien hierdie dogma egter reeds vóór Dordt tot 'n eeuelange debat gelei het (en ook daarna voortgeduur het, vgl. Kendall, 1979), moet as agtergrond vooraf daarop ingegaan word.

Maar voordat enkele figure se standpunte oor verkiesing en verwerping kortliks bespreek word, moet in gedagte gehou word dat die *geestelike rigting* van hierdie denkers sinteties was. Hulle het met behulp van die filosofieë wat in hulle tyd mode was hulle teologieë uitgebou. Behalwe hierdie gemeenskaplike normatiewe ingesteldheid, sal by die behandeling van elke denker ook op die *ontologiese struktuur* van sy konsepsie gelet word.

2. Christelike sintesedenke

In Van der Walt (2011a) is reeds aangetoon hoe sterk die Gereformeerde Ortodokse denkers deur Aristoteles se denke beïnvloed is. Hier word alleen op die volgende gelet: (1) die Aristoteles-interpretasies gedurende hierdie tydvak; (2) twee soorte sintese; (3) die natuur-genadetema as grondslag daarvan; (4) die nadelige implikasies van sulke sintesedenke.

2.1 Aristoteles-interpretasies

Hierdie denkers was nie *regstreeks* aan die Stagiriet se denke georiënteerd nie (dan sou hulle denke as “Aristotelisme” aangedui

kon word), maar sluit slegs *sydelings* daarby aan (sodat hulle denke as Aristoteles-interpretasie aangedui moet word).

Om dié rede vind 'n mens (onder sowel die Aristotelisme as die Aristotelis-interpretasies) ook Platoniserende tendense. (Platonisme dui op Plato *geöriënteerde* denkers, terwyl die Platoniserende denkers net *sydelings* elemente uit Plato se filosofie oorneem.) Onder die Aristoteles-interpretasies by die gereformeerde ortodoksie word byvoorbeeld die volgende Platoniserende visies aangetref: Plato se ideewêreld (wetsidee) word oorgeneem, maar na God se intellek verplaas; meer klem word dan op die menslike verstand as op sy wil gelê; 'n semi-mistieke mensvisie (die menslike siel is van goddelike afkoms) word voorgestaan.

2.2 Twee soorte sintesedenke

Die vraag is of die gereformeerde denkers van die sintesetyd dan nie daarvan bewus was dat hulle onbybelse (Aristoteliese en Platoniese) gedagtes met die Skrif probeer versoen het nie.

Vollenhoven (1992:99-100 en 2005:405,446) wys daarop dat die sintesedenke by die vroeg-Christelike denkers nog *spontaan* en *onbewus* plaasgevind het. Hulle het die onbybelse gedagtes van die Grieks-Romeinse omgewing waarin hul grootgeword het in die Skrif *ingelees* en – met Bybelse sanksie – weer daar *uitgelees* (geëksegetiseer). Hulle was dus van mening dat hulle Bybels gedink het.

Kok (1998:92) bied 'n goeie verduideliking van hierdie proses:

The words 'eisegesis' and 'exegesis' are derived from the Greek compounds meaning 'to bring into' and 'to lead out of'. In effect it involves ... reading into the Scriptures what is not there, yes, even what is in conflict with the Scriptures. Then, when these foreign elements have been read into the text, they are taken out again, exegesised. Pagan philosophical ideas are unwittingly carried into the Scripture, in such a way that it seems that the Bible sanctions them! ... what in fact was happening was that [the Christians] were simply making explicit what was implicit in their understanding already before they went to Scripture. It is not difficult to imagine the endless grief this type of synthesis caused the church.

Christians read different conceptions into Scripture and consequently run into conflict with each other.

Dit is duidelik dat, volgens hierdie metode, feitlik enige idee – selfs die mees onbybelse – in die Skrif ingedra kan word. Hierdie biblisisme word by die gereformeerde ortodoksie voortgesit, behalwe dat dit nie meer so onskuldig was nie. Hulle het *beseft* dat hulle die Aristoteliëse-Thomistiese filosofie nodig het om hulle gereformeerde geloof tot 'n wetenskaplike teologie uit te bou. Daar bestaan dus 'n groot verskil tussen, byvoorbeeld, Calvyn, wat hom teen die sintesedenke probeer verset het en sy navolgers, wat nie daarteen gestry het nie. Die Heilige Skrif mag nie, soos in die skolastieke denke, as data-boek vir die teologie (of filosofie) gebruik word nie – dit is nie 'n teologiese/filosofiese teksboek nie. Dit beklee egter wel 'n belangrike oriënterende rol ook by wetenskaplike werk.

2.3 Die natuur-genade metode

Die wyse waarop die Gereformeerde-Ortodokse teoloë 'n sintese tussen die Bybelse openbaring met hulle Aristoteles-interpretasies kon bewerk, was (behalwe inlegkunde of eisegese-eksegese) die natuur-genade metode. Daarvolgens hoort die Griekse denke tot die terrein van die natuur en die Bybel tot dié van die bonatuurlike genade. Die eersgenoemde (natuurlike kennis) word aanvaar, solank dit agteraf deur laasgenoemde (die bonatuurlike kennis) aangevul en waar nodig gekorrigeer word.

2.4 'n Duur prys

Ongelukkig het die Gereformeerde Ortodokse denkers nie beseft dat *heidense* filosofie nie as grondslag vir 'n *Christelike* teologie kon dien sonder om 'n hoë prys te betaal nie. Indien daar eerder 'n Skrifmatige filosofie beskikbaar was, sou die geskiedenis van die gereformeerde teologie dus heeltemal anders verloop het. Talle teologiese konflikte en kerkskeurings kon dan vermy gewees het. Soos reeds hierbo genoem, vestig Kok (1998) die aandag op die gevare van die Christelike sintesedenke. Hy praat ook uitdruklik van 'n *poging tot* sintese, aangesien sintese nooit op die lang duur kan

standhou nie: “In all synthesis, Scripture’s direction power is lost: the Scriptures do not allow themselves to be accommodated” (Kok, 1998:79). Hy verduidelik verder:

Synthesis philosophy, whatever its method, is always an *attempted* combination, like trying to connect iron and clay. And the result is always an artificial entwining, a forced mixture of two exclusive principles. It can never result in a fully unified conception. A true synthesis, in the sense of an attained unity, between what Bible-believers know from Scripture and the conceptions of pagan thought is actually impossible ... the result is at best an unintegrated pastiche.

Die onmoontlikheid van ’n werklike integrale eenheid, het egter nie verhinder dat die sintesedenke groot skade berokken het nie: (1) Dit het gedurende die kerkgeskiedenis groot verdriet veroorsaak, omdat Christene mekaar bestry het op grond van *vermeende* verskille wat hulle op die Skrif gegrond het, maar in werklikheid daar ingelees het. Die eenheid van die kerk en Christendom is so verbreek. (2) Dit het die Christendom ook impotent en irrelevant gemaak vir die breë samelewing, omdat die Bybel en Christelike geloof hoofsaaklik tot die kerklike en teologiese lewe beperk is (vgl. Kok, 1998:105,106). (3) Die heel belangrikste nóg is dat dit die Woord van God self van sy rigtinggewende en vernuwende krag beroof het. Dit het veral gebeur, omdat die Bybel as ’n blote versameling van “data” of logiese proposisies beskou is, in plaas van ’n krag wat ’n mens in jou hart aangryp en jou lewe omkeer. Op dieselfde wyse is die waarheid verander in iets wat logies aanvaar of verwerp kan word, in plaas daarvan dat dit op die betroubaarheid en getrouheid van God dui (vgl. Kok, 1998:107).

Die voorafgaande beteken natuurlik nie dat niks van God se openbaring in die sintesedenke te vinde is nie, sodat alles wat hierdie Christendekers geleer het by voorbaat verwerp moet word nie. God se openbaring is daarvoor te sterk. (Christelike sintesedenkers glo byvoorbeeld – anders as Aristoteles – in God as Skepper.) Verder moet ’n mens beskeie wees: Ook al sou jy doelbewus teen sintese met die sekulêre denke van jou tyd stry, bly ’n mens tot ’n groot mate ’n kind van jou eie tyd.

3. 'n Voëlvlug oor predestinasiedenke vanaf die 5de tot die 17de eeu

Hierdie kort agtergrond kan help om die volgende oorsig oor die geskiedenis beter te verstaan. Soos reeds vermeld, is die hoofokus die probleem van Goddelike soewereiniteit en menslike verantwoordelikheid. Dit word afgelei uit hoe slegs enkele Christelike sleuteldenkers gedurende die sintesetyd van ongeveer die vyfde tot die sewentiende eeu hul visie op Goddelike verkiesing en verwerping geformuleer het. Die bedoeling van die vlugtige oorsig is, behalwe om 'n indruk te gee van hoe gekompliseerd die problematiek alreeds voor Dordt geword het, veral die historiese ontwikkeling van sekere filosofiese grondslae daarvan te ontbloot. Agtereenvolgens word Augustinus, Thomas, Calvyn, Beza, Ursinus en Olevianus en die *Synopsis* behandel. Behalwe hulle gemeenskaplike *normatiewe ingesteldheid* (sintesedenke), sal nou ook die *ontologiese struktuur* van hulle denke duidelik word.

3.1 Augustinus (354-430 n.C.)

Hierdie belangrike kerkvader staan in sy finale fase alreeds 'n uitverkiesings- en verwerpingsleer voor (vgl. Sinnema, 1985:9-14 en Polman, 1936), wat later groot invloed op die kerk sou hê. Volgens hom is die mens se erfsonde alreeds genoeg om hom ewig verlore te laat gaan. God verkies van ewigheid af en uit genade alleen – nie gegrond op enige voorsiene goeie dae van die mens nie – sekere mense uit. Daarmee doen Hy geen onreg aan diegene wat Hy nie verkies nie, want almal het die dood verdien. Uitverkiesing tot die ewige lewe is altyd genade en verwerping is altyd verdienste.

3.1.1 Teen Pelagius

Met hierdie standpunt stel Augustinus hom teenoor Pelagius (ongeveer 360-429 n.C.) en sy volgelinge en ook die Semi-Pelagiane. Volgens Polman (1960:417-8) het Pelagius die volgende geleer: (1) hy het die erfsonde ontken; (2) geleer dat die mens 'n vrye wil het om vir of teen die sonde te kan kies; (3) dat God se genade 'n mens wel kan help om verlos te word, maar dat dit nie onontbeerlik is nie;

(4) God se genade is vir alle mense beskikbaar, maar die mens moet hom daarvoor waardig maak; (5) Christus het mens geword om die mense met sy leer en voorbeeld aan te moedig om deugsaam te lewe.

3.1.2 Neo-Platoniese invloed

Plato (437-427 v.C.) was die eerste denker in die geskiedenis van die Westerse denke wat die wette vir die sigbare, veranderlike wêreld in 'n onsigbare, ewige, onveranderlike wêreld geplaas het. Hulle is as goddelike "dinge" (Latyn: *res*) beskou, vandaar dat Plato se visie op die wet as "realisme" aangedui word (vgl. Kok, 1998:44-46). Hierdie idees (veral dié van die ware, goeie en skone) was statiese, in sigself rustende synsvorme en die modelle of voorbeelde vir alles in die sigbare wêreld. Plato se godheid (*demiurg*) skep die sigbare wêreld volgens hierdie ewige, onveranderlike ideë wat onafhanklik van hom bestaan. Belangrik is (vgl. Dengerink, 1986:27) dat Plato se god dus 'n *gekondisioneerde* godheid is; hy is gebonde aan die volmaakte ideëwêreld.

Omdat Augustinus sterk onder die invloed van Neo-Platonisme was, (vgl. Wentsel, 1970:431 e.v.) neem hy (in gewysigde vorm) Plato se ideëwêreld oor. As Christen plaas Augustinus hierdie ideale voorbeelde vir die sigbare wêreld in God se gees of verstand. Hulle vorm die ewig-onveranderlike ontwerp of patroon (argetipe) vir alles in die skepping (ektipes). God se verstand bevat dus die *res intelligibiles, ideae, rationes, species, regulae* waarvolgens alles geskep en bestuur word. Hierdie onbybelse gedagte het, só merk Kok (1998:86) op, bygedra tot die latere gedagte by skolastieke denkers van God se ewige, onveranderlike plan of raad of goddelike dekreet (van bv. verkiesing/verwerping).

Hierbenewens neem Augustinus ook die Stoïsynse wetsidee van *logoi spermatikoi* (redekieme) in die menslike verstand oor. Terwyl (volgens sy Plato-interpretasie) die wet as ideë voor die sigbare dinge in God (*ante rem*) bestaan en deur God in die dinge (*in rebus*) geskep word, word die wette nou ook a priori's in die menslike verstand (*in mente humana*) geplaas. Hierdie idee van 'n

drievoudige wet sou die tipiese wetsidee by feitlik die hele Christelike tradisie – ook die gereformeerde skolastiek – word.

3.2 Thomas van Aquino (1225-1274)

Al die tipiese skolastieke temas bereik 'n hoogtepunt in die teologie van Thomas (vgl. die samevatting van Kok, 1998:105-109). Hier word egter net kortliks op sy predestinasieleer en die filosofie daaragter gefokus.

3.2.1 Predestinasieleer

Hierdie groot Middeleeuse denker maak 'n onderskeid tussen predestinasie en eleksie (uitverkiesing). Slegs die uitverkorenes is egter gepredestineer. Verwerping staan teenoor uitverkiesing, want as God sekeres uitverkies, impliseer dit dat Hy ander verwerp. Hoewel verwerping nie die oorsaak van sonde is nie, is dit wel die oorsaak vir die ewige straf op die sonde. Dit alles word teruggevoer na die ewige plan (*propositum, ratio, ordinatio*) in God se rede, wat in die tyd uitgevoer word. God se wil is die Eerste Oorsaak wat Hy deur middel van tweede oorsake uitvoer (vgl. verder Polman, 1936).

3.2.2 Die filosofiese grondslae

Die filosofiese uitgangspunte hieragter is 'n komplekse kombinasie van verskillende gedagtegange (vgl. Van der Walt, 1968:82-85). In die eerste plek word, soos so pas verduidelik, Plato se transendente ideewêreld (die modelle vir die sigbare wêreld) verchristelik deur dit in God se verstand te plaas, as die gedagtes wat hy oor die geskape dinge gehad het nog voordat hy hulle geskep het. Tweedens word, in lyn met 'n (gechristianiseerde) Aristoteliese vorm-materieleer, geleer dat God volgens die idees in sy eie verstand, hierdie vorme of essensies (*quidditas*) ook in die aardse dinge inskep. (Daar bestaan dus 'n wesensverwantskap tussen God en sy skepping.) In die derde plek is die ekstramentale wette vir die geskape verskynsels alreeds tydens die Hellenistiese filosofie intramentaal (na binne die verstand van die mens) verskuif of geaprioriseer. Saamgevat is die wet, in plaas daarvan om die selfstandige

identiteit daarvan te erken, *ante rem* (voor die dinge) in God, *in rebus* (in die geskape dinge) en *post rem* (in die menslike verstand) versprei. Soos reeds hierbo genoem, word hierdie die algemeen-aanvaarde wetsidee ook by die latere Gereformeerde Skolastiek.

3.2.3 *Teologiese implikasies*

Die implikasies hiervan – ook vir die teologiese denke – was verreikend: (1) As gevolg van die wette in God, in die dinge en die mens, is aangeneem dat daar analogie van syn (ooreenkoms en verskil) tussen God en mens bestaan. (So word byvoorbeeld verklaar wat dit sou beteken om na God se beeld geskape te wees.) Die radikale verskil tussen God en mens word op dié wyse ontken. (2) Die verhouding tussen God en mens word dienooreenkomstig as 'n *ontologiese* in plaas van 'n *religieuse relasie* beskou. Hoe nader aan God die mens kan kom (vgl. die mistieke denkers), hoe beter, en hoe verder van God, hoe slegter. Dit teenoor wat die Skrif leer, naamlik dat niks in die skepping van nature verder van God af staan en dus slegter sou wees nie, en dat die regte (religieuse) verhouding tot God alleen in gehoorsaamheid (veral aan sy sentrale liefdesgebod) kan plaasvind. (3) Soos reeds hierbo (by Augustinus) gesuggereer, lei hierdie wetsidee ook tot allerlei spekulasies oor die idees/plan in God se verstand. Die wet *in* God word 'n wet *vir* God – die Wetgewer word deur sy eie wette gedetermineer! En volgens sy raadsplan het hy nie net alles geskep nie, maar bepaal hy ook hulle aard en ontwikkeling. Die implikasies hiervan vir predestinasie (uitverkies/verwerping), is 'n voor-die-hand-liggende deterministiese visie. Wanneer so 'n tipe standpunt ook nog met 'n Aristoteliserende oorsakeleer verbind word, word menslike handele nog meer vooraf vasgelê en die geskiedenis iets geslote.

3.3 *Johannes Calvyn (1509-1564)*

Aangesien daar reeds geweldig baie oor Calvyn se leer van die predestinasie (wat uitverkiesing en verwerping insluit) geskryf is (vgl. bv. Kendall, 1979:13-28, Sinnema, 2009, Muller, 2008; Polman, 1936; Jacobs, 1937; Schulze, 1971; Klooster, 1961; Otten, 1968; Graafland, 1987 en nog meer), word hier net die belangrikste

elemente daarvan uitgelig. Hier volg 'n samevatting van sy denke in boek 1, hoofstuk 16-18 (oor God se voorsienigheid) en boek 3, hoofstuk 21-24 (oor sy uitverkiesing) van sy *Institusie* (vgl. Calvyn, 1984:302 e.v. en 1988:1157 e.v.).

3.3.1 Predestinasie: uitverkiesing en verwerping

God se predestinasie is onvoorwaardelik en ook ondeurgrondelik. Calvyn praat wel van God se ewige dekreet of raad (*decretum/consilium*), maar hy is wars van enige menslike spekulاسie oor wat in God se verstand (die plan) en wil (die uitvoering daarvan) sou plaasvind. Dit is vir die mens verborge. Volgens God se ewige dekreet is sommige tot die ewige lewe en ander tot die ewige dood gepredestineer. Verkie-sing van sommige impliseer die verwerping van ander mense. (Calvyn tref nie die laat-Middeleeuse onderskeid tussen positiewe en negatiewe verwerping, sodat die mens se eie verantwoordelikheid in sy verwerping duidelik beklemtoon sou word nie.) Calvyn self noem die predestinasieleer (uitverkiesing en veral verwerping) skrikwekkend, maar as gevolg van die invloed van die Platonies-Augustiniaanse denke op sy teologie beskou hy dit tog as Bybels.

Verder spekuleer Calvyn ook nog nie of God se besluit om te verkies/verwerp aan die sondeval voorafgegaan of daarop gevolg het nie. Hy kan dus nie (soos latere Calvinistiese denkers) as supra- of infralapsaris bestempel word nie. Die rede waarom God mense uitkies of verwerp is, volgens hom, ook nie vooruitgesiene geloof/ongeloof nie. Die rede is, soos reeds gesê, vir die mens verborge.

Saamgevat sou 'n mens kon sê dat Calvyn groot klem op die soewereiniteit van God, sy alleenwerk-saamheid volgens 'n ewige dekreet, gelê het.

3.3.2 Menslike verantwoordelikheid

Hoewel Calvyn nie – soos sy navolgers – so sterk besmet was met die Aristoteliese oorsakeleer nie, onderskei hy tog tussen God en

die mens as die verste en naaste oorsake (*causae remotae et propinquaë*) vir verwerping. Eersgenoemde is dan die verborge en laasgenoemde die openbare oorsaak, naamlik die erf- en daadwerklike sonde van die mens. Op hierdie wyse voorkom hy dat God onregverdig sou wees, of dat die mens onskuldig sou wees. In die finale instansie is uitverkiesing en verwerping egter alleen op God se ewige wil gegrond. Dit wek weer die indruk van determinisme.

Belangrik is egter dat Calvyn ook beklemtoon dat Christus vir alle mense sonder onderskeid gesterf het. Verkieing en verwerping verklaar hy dan so: Christus se soendood was wel *voldoende* vir almal, maar net *effektief* vir die uitverkorenes. (Hier steek die Aristoteliese leer van oorsaak en effek ongelukkig weer kop uit.)

Myns insiens moes Calvyn tóg groter klem op menslike verantwoordelikheid gelê het. Die geringe mate waarin die mens se eie rol beklemtoon is, sou dan ook deur sy navolgers gewysig word om meer klem te lê op menslike sonde as rede vir verwerping.

3.3.3 Sekerheid van die geloof

Wat die *sekerheid* oor die uitverkiesing betref, spekuleer Calvyn ook nie oor God se verborge raad nie, maar raai die leser aan om sy oog op Christus te vestig. Die gelowige besit *reeds* absolute sekerheid in Christus. Daarom raai Calvyn gelowiges af om *in hulle self* na geloofsekerheid te soek – op dié manier sal dit nooit gevind word nie.

Later erken hy wel dat gehoorsaamheid aan God se gebooie *agteraf (a posteriori)* ter *bevestiging* van die reeds ontvangte geloof kan dien. Hy voeg egter onmiddellik daarby dat 'n mens nie op jou eie goeie werke moet staatmaak om sekerheid te verkry nie.

Na aanleiding van die bekende gelykenis van die saaiër maak Calvyn verder onderskeid tussen 'n saligmakende en tydelike geloof. Dié siening sou ongelukkig later daartoe aanleiding gee dat gereformeerde mense oor die sekerheid van hulle geloof begin twyfel het: Hoe kan 'n mens weet dat jy nie ook maar net 'n tydelike geloof het nie en dus nie tot God se uitverkorenes behoort nie? Dit

het tot gevolg gehad dat mense tog na binne begin soek het na tekens van 'n ware geloof – presies wat Calvin nie wou hê nie.

3.3.4. Intellektualisme of voluntarisme?

Aangesien daar nog spore van die tweeterreineleer van die natuur en genade-dualisme by Calvin is, beskou hy bekering as 'n binnatuurlike aangeleentheid. Daardeur word die mens se verstand en wil nie net 'n bietjie ondersteun nie, maar heeltemal vernuwe. Ware geloof is dus 'n vaste, sekere *kennis* van God se goedheid in Christus, geopenbaar en verseël deur die Heilige Gees.

Dit wil dus lyk asof Calvin meer tot intellektualisme as voluntarisme geneig was. (Hy sê byvoorbeeld dat die begin van die geloof sekere kennis is, maar dat dit in 'n vaste vertrouwe van die wil voltooi word.) Wat ook al sy standpunt was (sy mensbeskouing is hier nie baie duidelik nie), die kwessie of die mens se verstand (intellektualiste) of wil (die voluntariste) die belangrikste was, sou in die latere gereformeerde denke 'n hewige strydspunt word.

3.4 Beza (1519-1605)

Wat hierdie figuur betref, word slegs 'n samevatting uit betroubare sekondêre bronne, wat op die oorspronklike geskrifte van Beza gebaseer is, gegee (vgl. bv. Sinnema, 1985:66-73, 2006a, 2007a, 2007b). Verder sou Muruyama (1978), Van Sliedrecht (1996) en Bray (1975) geraadpleeg kon word. Aristoteles-interpretasie en die Aristoteliese oorsakeleer het by hierdie opvolger van Calvin in Genève 'n veel groter rol begin speel.

3.4.1 Aristoteles-interpretasie

Aangesien die Aristoteliserende denke al gedurende die Middeleeue in 'n sintese met die Skrif vermeng is, was dit nie vir Beza moeilik om hierdie tendens voort te sit nie. Hy het hierdie filosofie bowendien nodig gehad as grondslag vir sy gereformeerde teologie. Terwyl Calvin die sekerheid van die *geloof* beklemtoon, wou Beza die reformatoriese *teologie* redelik regverdig. Die intieme,

direkte geloofsband met die Woord van God verdwyn geleidelik – dit word gesistematiseer tot 'n leerboek van intellektuele aard.

Kickel (1967) bied 'n deeglike ondersoek van die Aristotelies-Skolastiese filosofiese invloed op sentrale temas in Beza se teologie, soos sy triniteitsleer, die twee nature van Christus, regverdiging en predestinasie, sy beskouing oor die nagmaal en die verhouding tussen kerk en staat. Hy kom tot die gevolgtrekking dat, hoewel by elkeen van hierdie leerstukke die Aristoteliese filosofie bloot in diens van die teologie sou staan, dit in werklikheid die beheersende rol gespeel het. Beza se konsekwente gebruik van Aristoteliese begrippe en denkskemas was deurslaggewend en het op belangrike punte die Woord van God uit sy teologie verdring.

3.4.2 Die Aristoteliese oorsakeleer

Anders as Calvyn, glo Beza dat Christus net vir die uitverkorenes gesterf het. Beza maak verder onderskeid tussen God se ewige dekreet en die uitvoering daarvan in die tyd. Hy ontken dus (anders as wat Calvyn geleer het) dat God se dekreet alleen die oorsaak van die verwerping van die mens is. Die mens se sonde lê as't ware tussen God se dekreet en die uitvoering daarvan in die tyd. Volgens Sinnema (2006a:206) versag Beza op dié wyse die “harde kant” van Calvyn se visie en skep hy meer ruimte vir menslike verantwoordelikheid.

Dit neem nie weg dat Beza sy dekreet-uitvoering skema nou verbind met 'n hele oorsaaklikheidsleer nie. God se dekreet is die eerste of hoogste oorsaak (*prima causa* of *causa summa*); Hy volbring sy besluit deur sekondêre oorsake (*causae inferiores*), middeloorsake (*causae intermediae*) of nabygeleë oorsake (*causae proximae*). Sulke sekondêre oorsake het bepaalde effekte (*effecta*), wat weer die oorsake van verdere gevolge kan wees. Daar bestaan dus 'n hele orde van oorsake waarvolgens God sy raad of dekreet stapsgewys uitvoer totdat Hy sy einddoel (*finis*) bereik het. Sinnema (2007a:78) vestig tereg die aandag daarop dat Beza met sy oorsakeleer nie die probleme rondom uitverkiesing en verwerping kon oplos nie. Hoe kon hy byvoorbeeld voorkom dat God in die

laaste instansie ook as die oorsprong (oorsaak) van die sonde beskou word?

3.4.3 Die eerste supralapsaris

Augustinus se standpunt sou as infralapsaries getipeer kan word, omdat hy van mening was dat die mens se val God se dekreet om uit te kies of te verwerp *voorafgegaan* het. Beza is egter die eerste denker wat 'n supralapsariese visie huldig. In sy eenvoudigste vorm beteken dit dat toe God van ewigheid af mense gepredestineer het, Hy hulle nie as gevalle beskou het nie, maar as nog nie gevalle, selfs nog nie geskape nie. Eenvoudig gestel: Die supra-standpunt leer dat God *voor* die val gepredestineer het en die infra-posisie dat Hy dit eers *na* die sondeval van die mens besluit het (vgl. ook Sinnema, 1985:69). Hoewel hierdie twee visies deur hulle onderskeie voorstanders met Bybeltekste “bewys” is, is dit myns insiens ongeoorloofde spekulasies oor God se wil. Dit blyk dan ook (vgl. Sinnema, 2007b) dat Beza se supralapsarisme die gevolg is van sy aanvaarding van die Aristoteliese gedagte dat die einde/doel eers in die intensie moet bestaan.

3.4.4 Voluntarisme en geloofsekerheid

Hoewel God in sy verstand oor die mens besluit, word deur sy wil die besluit uitgevoer. Ook by die mens speel die wil 'n groter rol by Beza as by Calvyn. Soos wat God as eerste oorsaak deur middel van verskillende tussenoorsake die mens uitverkies/verwerp, kan die omgekeerde weg van effek terug na die finale oorsaak ook gevolg word. Die mens kan dus vanaf sy eie geloof (die effek) terug redeneer na Christus toe en uiteindelik die goddelike dekreet en só sekerheid aangaande sy uitverkiesing verkry (vgl. Sinnema, 2007b:235).

Kendall (1979:29 e.v.) bemerk dan ook groot verskille tussen die visie van Calvyn en Beza. Omdat Beza 'n onderskeid tussen geloof en sekerheid maak, kan die gelowige nie meer (soos volgens Calvyn) die sekerheid van sy geloof direk aan Christus verbind nie. Met die sogenaamde praktiese sillogisme (aan die Aristoteliese

logika ontleen) moet gelowiges van hulle geloof verseker word. Dit vind soos volg plaas: (1) Almal wat bepaalde tekens (effekte) by hulself vind, is verkies. (2) Ek vind die effekte by myself. (3) Dus die gevolgtrekking: Ek is seker van my uitverkiesing. Hierdie Aristoteliese skema word uit die Skrif met 2 Petrus 1 vers 10 “bewys” (vgl. Kendall, 1979:37). Dit is egter duidelik dat Beza met behulp van sy Aristoteliserende oorsakeleer groter klem op die verantwoordelikheid van die mens wou lê.

3.5 Ursinus (1534-1583) en Olevianus (1536-1587)

Hierdie twee teoloë van Heidelberg (Duitsland) was onder andere die opstellers van die bekende *Heidelbergse Kategismus* (1563), een van die belydenisskrifte van baie gereformeerde kerke wêreldwyd. Hierdie konfessie handel egter net baie kortliks (in vraag en antwoord 54) oor die uitverkiesing en bowendien nog in die konteks van die kerk. Hoewel dit (vgl. vraag 52) oor die ewige verdoemenis iets sê, huldig dit nie (parallel met die uitverkiesingsleer) ’n leer van verwerping nie. (Ook die *Nederlandse Geloofsbelijdenis* van 1561 sê net kortliks in artikel 16 dat God volgens sy ewige en onveranderlike raad sekere mense uitverkies het, maar ander in hulle verderf laat bly. Die leer van verwerping word dus nóg geleer nóg ontken.) Op die oog af wil dit dus lyk asof geen filosofiese voorveronderstellings in die geval van die *Heidelbergse Kategismus* ’n rol kon gespeel het nie.

3.5.1 Filosofiese agtergrond

Gedurende die sestiende en sewentiende eeu het verskillende vorme van Aristoteles-interpretasies egter met mekaar gekompeteer (vgl. Sinnema, 1975). Vroeër was veral dié van Melancton (1497-1560) in die mode, en later ook die gepopulariseerde vorm van Ramus (1515-1572), waarmee Ursinus nie kon saamstem nie. Vanuit Padua (Italië) het Zabarella (1532-1589) se eie interpretasie van die Stagiriet se logika egter veld gewen, terwyl Suarez (1548-1617) se Aristoteliserende metafisika onder gereformeerde denkers groot invloed begin verkry het. Hier volg nou iets meer oor die filo-

sofiese agtergronde van Ursinus. (Vir Olevianus, vgl. die studie van Bierma, 1996 en vir die jongere Ursinus dié van Sturm, 1972.)

Ten tye van Ursinus was bogenoemde Aristoteliese logika hoog mode in Heidelberg. Hy doseer dit nie net nie, maar skryf selfs ook 'n kommentaar op Aristoteles se *Organon*. Hy dink ook duidelik sinteties: Wat in die antieke filosofie bruikbaar is, beskou hy as besondere gewes van God. Volgens die metode van natuur-genade bied die pagane (redelike) denke 'n voortrap of basis vir die Christelike geloof en teologie. (Vir besonderhede, vgl. Sinnema, 2006b.)

In sy *Kommentaar op die Heidelbergse Kategismus* (1956:4, vgl. ook 1850) sê hy byvoorbeeld dat die ware filosofie, hoewel *verskillend* van die kerkleer (teologie), nie *daarteen* is nie. Dit is dus nie alleen geoorloof om van die Aristoteliese filosofie gebruik te maak nie, maar selfs gewens. In vergelyking met die teologie is die filosofie nogtans onvoldoende.

3.5.2 Verkiesing en verwerping

In dieselfde *Kommentaar* (1956:293 e.v.) word God se predestinasie volgens sy ewige en onveranderlike dekreet behandel. Dit sluit sowel verkiesing as verwerping in. Van elkeen word eers 'n definisie gegee (p. 297) om dan verder met behulp van die Aristoteliese oorsaak-gevolg/effek-skema verduidelik te word. God is die bewegende oorsaak en sy eer ook die finale doel van uitverkiesing en verwerping (vgl. Ursinus, 1956:297,298). God se ewige, verborge goddelike dekreet kom verder telkens by Ursinus se verduideliking na vore.

Behalwe 'n hele aantal Skrifverwysings word – soos te verwagte – ruimskoots van die Aristoteliese sillogistiese logika gebruik gemaak, sowel by die uiteensetting van besware teen die predestinasie as in Ursinus se antwoord daarop. So byvoorbeeld (p. 296): (1) Diegene wie se redding van God se ewige, geheime raad afhanklik is, kan nie sekerheid oor hulle saligheid hê nie. (2) Ons redding is van God se geheime raad afhanklik. (3) Daarom kan ons nie daarvoor sekerheid hê nie. Hierop volg dan Ursinus se eie logiese sillogistiese weerlegging van hierdie dwaling.

3.5.3 *Menslike verantwoordelikheid*

Kendall (1979:38 e.v.) vestig die aandag daarop dat die Heidelbergse teoloë (bv. Ursinus, Olevianus, Zanchius) 'n eie verbondsteologie uitgebou het. Die verbond is 'n Bybelse gedagte, maar nie die onderskeid wat hulle tussen werk- en genadeverbond gemaak het nie. (Dit hang myns insiens saam met die natuurgenadetema.) Dit het daartoe gelei dat hierdie teoloë meer klem as Calvyn op die mens se vervulling van God se wet as voorbereiding tot die ontvangs van God se genade gelê het.

Volgens Calvyn (vgl. Kendall, 1979:27) het die wet drie funksies: (1) dit dui op ware geregtigheid, (2) weerhou uit vrees vir straf die mens van die kwaad, (3) geld vir gelowiges as reël vir hul dankbaarheid – die belangrikste funksie. Die tweede funksie kan wel die effek hê dat dit die mens op sy verlorenheid wys, maar Calvyn het dit nie as 'n voortrap tot God se genade en 'n ware geloof beskou nie.

Dit wil egter lyk (vgl. Volten, 1962:110) of die Kategismus reeds in Sondag 1 leer dat 'n mens los van Christus (alleen uit die wet) tot kennis van jou ellende kan kom, in plaas van presies die omgekeerde. Verder blyk uit Sondag 5 en 6 ook 'n duidelike skolastieke redeneertrant. Hoewel die gelowige al vooraf (uit die Skrif) weet wie sy Verlosser is, word eers geredeneer oor aan watter vereistes die Verlosser moet voldoen om uiteindelik (in antwoord 18) tot die gevolgtrekking te kom dat Christus aan die resultaat van so 'n redenasie beantwoord. (Vir meer probleme rondom sekere gedeeltes van die Kategismus, vergelyk Volten, 1962a;110, 111, maar veral die sewedelige werk van Popma, 1958-1965.)

3.5.4 *Geloofsekerheid*

'n Volgende belangrike punt is dat die Heidelbergse verbondsteoloë nie alleen klem op die werk van die Heilige Gees lê nie, maar ook op die effekte van ware geloof by die mens. (Daarom staan hulle bekend as voorstanders van 'n eksperimentele predestinasieleer.) Geloofsekerheid beteken dus dat die mens ook in sy eie gewete van sy uitverkieping verseker sal word. Dit is egter niks anders as die praktiese sillogisme in die mens se verstand nie (vgl. Beza

hierbo). Gehoorsaamheid is 'n onbetwyfelbare getuienis van ware, saligmakende geloof. Zanchius het selfs beweer dat, indien die mens (sillogisties) tot die oortuiging kom dat hy waarlik glo, God dan ook sal bevestig dat hy (die mens) tot die ewige lewe uitverkies is (vgl. Kendall, 1979:41).

3.5.5 *Filosofiese reste*

'n Noukeurige lees van die Kategismus (saam met kennis van die filosofiese agtergrond van die opstellers) kan dus aandui waar die filosofiese elemente bokant die oppervlakte "uitsteek". So byvoorbeeld vraag 25 wat van een goddelike wese (*essentia*) praat (vgl. ook NGB, artikel 8). Of Sondag 9, antwoord 26 (God se ewige raad) en Sondag 12, antwoord 31 (die verborge raad van God (vgl. ook NGB, artikel 16)).

Die Bybel praat wel op verskillende plekke van God se raad (Luk. 7:30; Hand. 2:23; 13:36; 20:29 en Ef. 1:11 in die OAV). In die Nuwe Afrikaanse vertaling is dit gelukkig vervang met "bedoeling", "besluit", "heilsplan" ensovoorts. So ook in die NIV met woorde soos "purpose", "will" en "purpose of his will". Sulke weergawes maak dit moeiliker om die deterministiese Platoniese dekrete teologie in die Bybel in te lees.

3.6 *Die Synopsis Purioris Theologiae (SPT)*

Hoewel die *SPT* eers kort ná die Sinode van Dordt verskyn het, word dit hier reeds by die voorafgaande historiese oorsig ingesluit om op die ooreenkoms met Dordt die aandag te vestig (vgl. Polyander, Rivetus, Walaeus & Thysius, 1964, 1966). 'n Vlughtige blik op sy leer van God se voorsienigheid (hfst. XI) en die mens se roeping tot saligheid (hfst. XXX) lewer reeds die volgende tipiese Aristoteliese gedagtegang op.

3.6.1 *Voorsienigheid*

Paragraaf 3 van hoofstuk XI handel – soos te verwagte – al oor God se ewige, onveranderlike, vrye besluit, waarvolgens Hy alles orden, sodat hulle doel bereik kan word. In par. 4 word God die eerste,

mees effektiewe oorsaak van alles genoem. Daar bestaan egter so iets soos samewerking (*concursum*) tussen God en mens, laasgenoemde as intermediêre oorsaak of middel. “Die goddelike voorsienigheid verbreek nie die natuur (van die mens) nie, maar vervolmaak dit; hef dit nie op nie, maar beskerm dit” (XI,11) – ’n tipiese Thomistiese natuur-geade gedagte.

Die SPT voeg egter gou daarby (vgl. par. 16) dat die mens nie onafhanklik van God kan optree nie (die leer van Pelagius word hier uitdruklik verwerp), aangesien God die eerste syn en eerste beweging bly. Nogtans is God nie die oorsaak van die sonde nie. Hy is in dié geval slegs die *toelate*nde en nie die *bewerkende* oorsaak nie. Sonde word verder (tipies skolasties) beskryf as ’n *ontiese gebrek* aan die goeie (goddelike syn) in plaas van dat dit (soos in die Bybel) as ’n verkeerde *religieuse rigting* gesien word.

3.6.2 Roeping tot saligheid

Ook in hierdie hoofstuk (XXX, 11, 12) is God die *causa efficiens principalis*, die belangrikste bewerkende oorsaak, die bewegende oorsaak (in par. 12) en die aandrywende oorsaak (par. 14) agter die mens se roeping.

By die roeping van die mens word volgens die natuur-bonatuur skema verder tussen ’n algemene en ’n besondere roeping onderskei (par. 3-5), en by beide weer tussen ’n uitwendige en ’n inwendige roeping. In die geval van die besondere roeping (tot saligheid) geskied die uitwendige roeping deur die verkondiging van die Woord en die inwendige deur die Heilige Gees. Dié twee roepings kan saamgaan of nie (vgl. par. 32).

God se roeping (net soos sy voorsienigheid) beteken egter nie dat die mens deur God gedwing sou word nie (par. 42). Dit word verder verduidelik deur op Aristoteliserende manier tussen die roeping se vorm, doel (die hoogste en bykomstige) en effekte te onderskei.

Die leser word nie hier verder met die inhoud van die daaropvolgende hoofstukke (XXXI en XXXII) vermoei nie. Ook dit is deurspek

met die Aristoteliese oorsake-leer (bewerkende, instrumentele en selfs verdiende oorsake).

3.6.3 Dieperliggende filosofiese grondslae

Die filosofiese stiaalraamwerk wat bogenoemde teologiese idees dra, is egter weer die kenmerkende skolastieke wetsidee: (1) die wet *in* God, sy ewige denke of raad (archetipe); (2) die afdrucke daarvan (ektipes) *in* die kosmos, en (3) *in* die menslike verstand. (Dieselfde wetsbeskouing of logospekulasie kom presies net so nog steeds voor by die gereformeerde denker, Woltjer, in die 19e eeu! Vgl. Tol, 2010:443.)

4. 'n Samevattende terugblik en voorskou

In die voorafgaande historiese verkenning is slegs enkele sintesedenkers uitgekies wat relevant is vir wat later by die Sinode van Dordt sou gebeur. Bowendien bied dit nie meer as 'n vlugtige oorsig nie, sodat die leser 'n aanvoeling kan hê van die ingewikkelde probleme wat ten opsigte van die verhouding tussen God en mens reeds vóór die Sinode na vore gekom het, en veral die filosofiese uitgangspunte wat dié probleme veroorsaak het.

Hiermee is egter 'n goeie grondslag gelê om (in 'n volgende bydrae) in besonderhede die Sinode van Dordt en sy Dordtse Leerreëls (DL) te behandel. Talle vrae moet beantwoord word. So byvoorbeeld of die vreemde filosofiese invloed net tot die bewoording (vorm) van die DL beperk was of ook die inhoud daarvan bepaal het. Presies watter metode is gevolg by die opstel van die DL? Hoe is die Skrif daarin gebruik? Kan hierdie dokument vandag – ná vier eeue – nog net so, onveranderd as 'n gesagvolle belydenisskrif aanvaar word? en nog baie meer.

Bibliografie

ARMSTRONG, B.G. 1969. *Calvinism and the Amyraut Heresy; Protestant scholasticism and humanism in seventeenth-century France*. Madison: University of Wisconsin Press.

- BANGS, C. 1958. *Arminius and Reformed theology*. Doctor's Dissertation. Chicago: University of Chicago.
- BANGS, C. 1971. *Arminius; a study in the Dutch Reformation*. Nashville, Tennessee: Abington Press.
- BIERMA, L.D. 1996. *German Calvinism in the Confessional Age; the covenant theology of Caspar Olevianus*. Grand Rapids, Michigan: Eerdmans.
- BOTHA, J.F. 1972. *Die problematiek rondom die leer van die verwerping van ewigheid in die Dordtse Leerreëls*. D.Th.-proefskrif. Stellenbosch: Univ. van Stellenbosch.
- BRAY, J.S. 1975. *Theodor Beza's doctrine of predestination*. Nieuwkoop: De Graaf.
- CALVYN, J. 1984, 1988. *Institusie van die Christelike Godsdiens* (deel 1 & 3). Vertaal deur H.W. Simpson. Noordbrug: Calvyn Jubileum Boekefonds.
- DE BOER, W. 2008. "*Duplex amor Dei*"; kontekstuele karakteristiek van die teologie van Jacobus Arminius (1559-1609). Appeldoorn: Instituut voor Reformatieonderzoek.
- DENGERINK, J.D. 1986. *De zin der werkelijkheid; een wijsgerige benadering*. Amsterdam: V.U.-Uitgeverij.
- ENSDEN, J.D. 1968. "*The marrow of theology*" by William Ames (1576-1633). Grand Rapids, Michigan: Baker.
- GRAAFLAND, C. 1987. *Van Calvijn tot Barth; oorsprong en ontwikkeling van de leer der verkiesing in de Gereformeerde Protestantisme*. 's-Gravenhage: Nijhoff.
- JACOBS, P. 1937. *Prädestination und Verantwortlichkeit bei Calvin*. Neukirchen: Neukirchener Verlag.
- KENDALL, R.T. 1979. *Calvin and English Calvinism*. Oxford: Oxford Univ. Press.
- KICKEL, W. 1967. *Vernunft und Offenbarung bei Theodor Beza; zum Problem des Verhältnisses von Theologie, Philosophie und Staat*. Neukirchen: Verlag des Erziehungsvereins GmbH.
- KLOOSTER, F.H. 1961. *Calvin's doctrine of predestination*. Grand Rapids, Michigan: Calvin Theological Seminary.
- KOK, J.H. 1998. *Patterns of the Western mind*. Sioux Center, Iowa: Dordt College Press.
- LEHMANN, H. 1998. *Protestantische Weltansichten*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- MOLTMANN, J. 1957. Zum Bedeutung des Petrus Ramus für Philosophie und Theologie im Calvinismus. *Zeitschrift für Kirchengeschichte*,

- 68:295-318.
- MULLER, R.A. 1991. *God, creation and providence in the thought of Jacob Arminius; sources and directions of Scholastic Protestantism in the era of Early Orthodoxy*. Grand Rapids, Michigan: Baker.
- MULLER, R.A. 2008. *Christ and the Decree; Christology and predestination from Calvin to Perkins*. Grand Rapids, Michigan: Baker.
- MURUYAMA, T. 1978. *The ecclesiology of Theodore Beza; the reform of the true church*. Genève: Librairie Droz.
- OTTEN, H. 1968. *Prädestination im Calvins theologischer Lehre*. Neukirchen: Neukirchener Verlag.
- PETERSEN, P. 1921. *Geschichte der aristotelische Philosophie im protestantische Deutschland*. Leipzig: Verlag Felix Meiner.
- POLMAN, A.D.R. 1936. *Die praedestinatieleer van Augustinus, Thomas van Aquino en Calvijn; een dogma-historische studie*. Franeker: Wever.
- POLMAN, A.D.R. 1960. Pelagius/Pelagianisme. In: Grosheide, F.W. & Van Iltterzon, G.P. (Eds). *Christelike Encyclopedie*. Kampen: Kok. pp. 417-418.
- POLYANDER, J., RIVETUS, A., WALAEUS, A. & THYSIUS, A. 1964 & 1966. *Synopsis of overzicht van de zuiverste theologie*. 2 dele. Vertaal deur D. van Dijk. Enschede: Drukkerij Uitgeverij J. Boersma.
- POPMA, K.J. 1958-1965. *Levensbeschouwing; opmerkingen naar aanleiding van de Heidelbergse Catechismus (7 dele)*. Amsterdam: Buijten & Schipperheijn.
- SCHULZE, L.F. 1971. *Calvin's reply to Pighius*. Potchefstroom: Pro Rege Pers.
- SINNEMA, D.W. 1975. *Reflections on the nature and method of theology at the University of Leiden before the Synod of Dort*. Unpublished Master's Thesis Toronto: Institute for Christian Studies.
- SINNEMA, D.W. 1985. *The issue of reprobation at the Synod of Dort (1618-1610) in the light of the history of the doctrine*. Ph.D. Thesis. Toronto: Univ. of St. Michael's College. Ann Arbor, Michigan. University Microfilms International.
- SINNEMA, D.W. 2006a. Calvin and Beza; the role of the decree-execution distinction in their theologies. In: Wright, D.V., Lane, A.N.S. & Balsarak, J. (Eds). *Calvinus Evangelii propugnator (Calvin; champion of the Gospel)*. Grand Rapids, Michigan: Christian Reformed Church Product Services. pp. 191-207.
- SINNEMA, D.W. 2006b. Johann Jungritz on the use of Aristotelian logic in

- theology. In: Strohm, C., Freedman, J.S. & Selderhuis, H. (Eds), *Späthumanismus und reformierte Konfession*. Tübingen: Mohr Siebeck. pp. 127-152.
- SINNEMA, D.W. 2007a. God's decree and its temporal execution; the role of this distinction in Theodore Beza's theology. In: Holt, M.P. (Ed.), *Adaptations of Calvinism in Reformation Europe*. Aldershot, Hampshire: Ashgate Pub. Co. pp. 55-78.
- SINNEMA, D.W. 2007b. Beza's view of predestination in historical perspective. In: Backus, I. (Ed.). *Théodore Bèze (1519-1605)*. Genève: Librairie Droz S.A. pp. 219-240.
- SINNEMA, D.W. 2009. Calvin's view of reprobation. In: Bocke, J.R. (Ed.), *Calvin for today*. Grand Rapids, Michigan: Reformation Heritage Books. pp. 115-136.
- STURM, E.K. 1972. *Der junge Zacharias Ursinus; sein Weg vom Philippismus zum Calvinismus (1534-1562)*. Neukirchen: Neukirchener Verlag.
- TOL, A. 2010. *Philosophy in the making; D.H.Th. Vollenhoven and the emergence of reformed philosophy*. Sioux Center, Iowa: Dordt College Press.
- URSINUS, Z. 1850. *Het Schat-Boeck ter verklaringen over de Catechismus der Christelijke, die in Gereformeerde Kerken en de Scholen van Hoogh- en Neder-Duytsland gheleert word*. Vertaald door Festus Hommius. Amsterdam: Johannes van Ravensteyn.
- URSINUS, Z. 1956. *The commentary of Dr. Zacharias Ursinus on the Heidelberg Catechism*. Translated by G.W. Williard. Grand Rapids, Michigan: Eerdmans.
- VAN DER MERWE, C.N. 2011. Die wil van God. *Die kerkblad*, 114(3247):7-8, Junie.
- VAN DER WALT, B.J. 1968. *Die wysgerige konsepsie van Thomas van Aquino in sy "Summa Contra Gentiles"*. M.A.-Verhandeling. Potchefstroom: PU vir CHO.
- VAN DER WALT, B.J. 2011a. Die klein wins maar groot verlies in die laat sestiende-eeuse en sewentiende-eeuse gereformeerde ortodoksie; 'n Christelik-filosofiese benadering. *Tydskrif vir Christelike wetenskap*, 47(1):97-116.
- VAN DER WALT, B.J. 2011b. 'n 'Suiwer' gereformeerde teologie van 1625 sonder 'n 'suiwer' filosofiese grondslag: is dit moontlik? 'n Christelik-wysgerige ondersoek. *Tydskrif vir Christelike wetenskap*, 47(2):1-33
- VAN DER WALT, B.J. 2011c. 'n Onsuiver mensbeskouing, kenteorie en

- wetenskapsleer in die *Synopsis Purioris Theologiae* (1625); 'n Christelik-filosofiese verkenning. *Tydskrif vir Christelike wetenskap*, 47(3&4): 49-86
- VAN DER WOUDE, C. 1963. *Sybrandus Lubbertus*. Kampen: Kok.
- VAN DER WOUDE, C. 1964. *Op de grens van reformatie en scholastiek*. Kampen: Kok.
- VAN ITTERZON, G.P. 1930. *Franciscus Gomarus*. 's-Gravenhage: Nijhoff.
- VAN SLIEDRECHT, C. 1996. *Calvijns opvolger Theodorus Beza; zijn verkiezingsleer en zijn belijdenis van de Drieënige God*. Leiden: Brill.
- VAN'T SPIJKER, W. 1990. *Principe, methode en functie van de theologie bij Andreas Hyperius*. Kampen: Kok.
- VOLLENHOVEN, D.H.Th. 1992. Schrifgebruik en wijsbegeerte. In: *Vollenhoven als wijsgeer; inleidingen en teksten*. Tol, A. & Bril, K.A. (Reds). Amsterdam: Buijten en Schipperheijn. pp. 93-106.
- VOLLENHOVEN, D.H.Th. 2000. *Schematische Kaarten; filofische concepties in probleem-historisch verband*. Reds. Bril, K.A. & Boonstra, P.J. (Reds). Amstelveen: De Zaak Haes.
- VOLLENHOVEN, D.H.Th. 2005. *Wijsgerig woordenboek*. Bril, K.A. (Red). Amstelveen: De Zaak Haes.
- VOLTEN, H. 1962. *Rondom het belijden der kerk*. Kampen: Kok.
- WEBER, E. 1907. *Die philosophische Scholastik des deutsche Protestantismus in Zeitalter der Orthodoxie*. Leipzig: Verlag von Quelle & Meyer.
- WEBER, E. 1908. *Der Einfluss der protestantische Schulphilosophie auf die orthodox-lutherische Dogmatik*. Leipzig: A. Deichertsche Verlagsbuchhandlung.
- WENTSEL, B. 1970. *Natuur en genade*. Kampen: Kok.
- WUNDT, M. 1939. *Die deutsche Schulmetaphysik des 17. Jahrhunderts*. Tübingen: J.C.B. Mohr.